

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI /1703
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Özel- Kongre Dizisi / 20-1

9. MİLLETLERARASI TÜRK SANATLARI KONGRESİ
9th INTERNATIONAL CONGRESS OF TURKISH ART

BİLDİRİLER
CONTRIBUTIONS

İKİNCİ CİLT
VOLUME II

T.C. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü ve
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Ministry of Culture of the Republic of Turkey and
Faculty of Letters of the Istanbul University

23-27 Eylül 1991 Atatürk Kültür Merkezi - İstanbul
23-27 September 1991 Atatürk Cultural Center - Istanbul

© T.C.KÜLTÜR BAKANLIğI, 1995-ANKARA
ISBN 975-17-1487-7 (Takım)
ISBN 975-17-1488-5 (II. Cilt)

Birinci Baskı, 2.000 Adet

T.C. KÜLTÜR BAKANLIğI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA - 1995

Sinop Alaeddin Camii Ne Zaman Yapıldı ?

Deniz Esememli

Sinop'u 1215 yılında fetheden Selçuklular'ın(*) kendi kültürlerine yabancı bir şehirde Müslüman ibadetine uygun bir içlerinde olgunlaşacak olan Selçuklu mimarisinin de kuruluş aşamasında olduğu düşünülürse, Sinop mimarisine Selçuklular'ın önceleri büyük bir ibadethane tipi olarak, dinlerin ilk cami formu olan mihraba paralel nefli ve açık avlulu şemayı örnekleyerek başladıkları görülür. Bu tipin Sinop için olduğu kadar, Anadolu Türk mimarisi için de en ilginç ve problemli yapılarından biri Sinop Alaeddin Camii'dir. Çalışmada, bulunduğu yöreye yabancı kalan bu caminin tarihsel yerine yerleştirilmesi amaçlanmıştır.⁽¹⁾ Cami konusunda araştırma yapan Ülkütaşır, Erdmann, Taeschner ve Aslanapa, yapının kitabelerine ve görünüşüne göre açıklamasını ve tarihlemesini yapmakla yetinmişler ve yapının problematik özellikleri üzerinde durmamışlardır.

Sinop'un en büyük camii olan yapı, Ulu cami veya Cami-i Kebir olarak da adlandırılır. Şehrin ortasında bulunan yapı, büyük bir kare alan içinde geniş bir dikdörtgen avlu ile güney yönde cami mekanından oluşur. Avlu kuzey ve batı protallerinde çeşitli dönemlere ait kitabeler vardır. Kuzeydeki ana girişte 666h./1267 tarihli kitabe 1259 yılından sonra Sinop'u Trabzon Rumları'ndan tekrar geri alan ve yöreyi kendisine temlik ettiren ünlü Selçuklu veziri Pervane Münüddin Süleyman adını vermektedir. Batı girişinde, 787h./1385 tarihli ve Candaroğlu beyi Celaleddin Bayezid Bey'in adını veren kitabe, avlunun kuzey doğrusundaki İsfendiyaroğulları Türbesi inşaatı sırasında caminin de bazı müdahaleler gördüğünü belirten kitabe olmalıdır. Bunun üzerinde 1268h./1851 tarihindeki tamirata açıklayan ve tuğralı olan bir Abdülmecid dönemi kitabesi vardır⁽²⁾. Bu kitabe, yapının kagir olarak sağlamlaştırılması ve ahşap mahfilinin yenilenmesi ile ilgilidir⁽³⁾. 1853 yılında gerçekleşen Sinop baskınında yıkılan kubbeler ise bu tarihten sonra yenilenmiştir. Avlu ortasındaki sekizgen şadırvan tarih içinde görüntüsünü korumuştur⁽⁴⁾.

Cami iç mekanı, mihraba paralel iki nefli, mihrap önünde ortadaki yüksek üç kubbeli, avlu tarafındaki nefin iki ucunda birer kubbe dışında çapraz tonoz örtülü ve altı payenin nefleri ayırdığı bir palana sahiptir. Sultan Abdülmecid döneminde mutasarrıf Tufan Paşa tarafından yeniletilen ahşap son cemaat yeri zeminde direkler üzerinde taşınmaktadır ve bu alan birinci katta içe açık kadınlar mahfili halindedir (Resim 6). Özgün görünüşüyle beş anıtsal kemerle avluya açılan yapıda cümle kapısı eksenindeki özgün kemerin dilimli görüntüsü ana eksen vurgular. Bu kemer, Bursa kemeri tipindeki kilit taşlı görüntüsünü Candaroğlu döneminde kazanmış olmalıdır. Günümüzdeki haliyle son cemaat yerinde uçlardaki kubbeli mekanları dışarıda bırakacak şekilde içerlek olarak yapılan merdivenli çokgen kaideler yapının özgün minare kaideleri olmalıdır. Bu minarelerinin ne zaman yıkıldığı bilinmeyen ya-

pının avlu kuzey duvarı ortasındaki klasik görünümlü minaresi sonradan eklenmiştir.

Candaroğlu süsleme sanatının en güzel örneklerinden biri olan mihrap ve minberin 833h./1429 yılında Candaroğlu İsfendiyar Bey tarafından imar ettirildiği cümle kapısı içindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Mermerden Selçuklu tarzında girift süslemelere sahip olan mihrap bordürlerindeki kabartma zencerek motifleri diğer Candaroğlu ve yöresi mihraplarında da görülür. XIX. yüzyılda ahşap olarak yenilenen özgün minberin 1853 yılında Sinop Baskını sırasında kubelerin çökmesiyle parçalandığı ve girift bitkisel süslemeli parçalarının Çinili Köşk'e götürüldüğü bilinmektedir.⁽⁵⁾ Günümüzde bu parçaların bir kısmı Sinop Müzesi ile İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunmaktadır.

Sinop Alaeddin Camii'nin mihrabı Candaroğulları'nda ve kuzey batı Anadolu'da gelenekselleşmiş bir mihrap tipinin en zengin örneği olarak kalmıştır⁽⁶⁾. O. Aslanapa'ya göre bu mihrap süsleme ve bordürdeki nesih Ayet-ül Kürsi ile XIII. yüzyıl ikinci yarısı özeliği gösterir. Minber ise Candaroğlu üslubuna uygundur⁽⁷⁾. Ona göre, mihrapta çatakların olması da kitabenin bir tamir kitabesi olduğunu düşündürür. Bu görüşü destekleyen diğer bir ayrıntı da Sinop Alaeddin Camii mihrabında görülen çift niş özelliğinin diğer Anadolu Selçuklu mihraplarında da karşımıza çıkmasıdır. XIX. yüzyılda yıkıldıktan sonra parçaları Sinop ve İstanbul müzelerine dağıtılan özgün minberin mermer parçalarının da şimdiki mihrabın yerindeki Selçuklu mihrabına ait olduğu fikri vardır. Bu fikirleri bir sonuca bağlamak gerekirse, bu minberin parçalarının kesin olarak mihrap gibi geniş ve dikdörtgen yüzeyleri gerektiren bir form için değil, bir minber oyulduklarını ve bu haliyle muhteşem minberin Candaroğlu döneminden kaldığına inanıyoruz. Zira minberin rumi kıvrımdal hatayı gruplaması veren desen üslubu ile XV. yüzyıl başı Anadolu süsleme sanatına giren İlhanlı-Timurlu etkili hatayı grubu çiçek üslubu arasında paralellik vardır.

Gerek çift niş gerekse zencerek motiflerinin ayrı ayrı görüldüğü Selçuklu mihraplarının özelliklerini, zengin bir bitkisel kıvrımdal ve rumi süslemesi ve gelişmiş bir yazı üslubuyla bir araya getiren mihrabın da en azından bir Candaroğlu eseri olduğu anlaşılmaktadır. Sinop'taki Candaroğlu dönemi lahitlerindeki bitkisel süslemeler ve yazı üslubu ile mihrap süslemesi arasında da yakın benzerlikler vardır.

Mihrabın şeması, XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyılda görülen bu tür mihrapların en zengin örneklerinden birinin bu muhteşem mihrapta yapıldığını gösterir gibidir. Çeşitli dönemlerde büyük onarımlar geçirmiş olan yapıda, mihrabın ana duvara değil de bir dolgu duvarına inşa edilmesi ve bezemeli taşların birbirine tam ulanmaması ile demir kenetler, mihrabın söküldüğünü ve tekrar yerleştirildiğini gösterir.

Sinop Alaeddin Camii'nin, çevresindeki yapılarla bir külliye görünüşü verdiği görülür. Sinop'ta ilk fetih dönemi olan 1214-1230 yılları arasında yapılması ihtimali vardır. Camiinin kuzeyinde de 1262 yılında yapılan Pervane Medresesi bulunur. Bu yapı ile Sinop'un ilk fetih döneminden kaldığını düşündüğümüz cami arasında dönem farkı ol-

masına rağmen, Alaeddin Camii'nin bulunduğu kent bölümünde cami, medrese ve hamam yapılarının birarada olması bir külliye görüntüsü yaratmaktadır. Ayrıca, Selçuklu sultanı bulunan bir kitabede Sinop'u Rumlardan fetheden Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un bir medrese yaptırdığı belirtilir⁽⁸⁾. Sinop'un ilk fetih yıllarında şehre ulu camii olabilecek çapta bir yapıyı yaptırması ihtimali olan Anadolu Selçuklu sultanının, kendi adına yaptırdığı bir medreseyi de bu camiden uzak bir yere inşa ettirmeyeceği düşünülebilir. Bu durumda Sinop Ulu Camii ve çevresindeki yapıların, XIII. yüzyıl başında yapılmış bir Selçuklu külliyisini oluşturduğunu düşünmek ihtimali vardır.

İbn-i Batûta Seyahatnamesi'nde⁽⁹⁾, Candaroğlu emirinin daima Sinop Alaeddin Camii içinde veya avlusunda görülmesi, kendilerine ait bir maksurenin bu tarihlerde de camide yer alması ve camiden Tersane'ye inen mahallenin Saray adını taşıması ile bu mahallede aynı isimli bir mescidin Candaroğlu Celalüddin Beyazid Bey tarafından yaptırılması, Konya'daki gibi şehrin en büyük camii ile bütünleşen bir saray yapısı olduğunu düşündürür. Günümüzde bu konuya kazı yapılmadan hüküm vermek yanlış olur. Ancak, bu alanı sınırlayan ve dış kalenin Hükümet Meydanı'na açılan doğu kapısı yanında üstüne saat kulesi yapılan büyük burcu, üst katta yanyana iki geniş tonozlu odanın cesur yuvarlak kemerli pencerelerle açıldığı, adeta savunma gereğinden çok seyretme işlevini karşılayan bir seyir köşkü görünümünü taşımaktadır.

Vakfiyesi bulunmayan Alaeddin Camii avusunun kuzey portalinde bulunan ve 666h./1267 tarihi ile Pervane Müinüddin Süleyman ismini veren kitabe yapıda bulunan en eski belgedir. Sinop'un XIII. yüzyıl başında ve ortasında iki kez fethedilmesi ile mimar problemi, yapının ilk olarak XIII. yüzyıl başında Selçuklu sultanlarının emriyle mi, yoksa Sinop'un Trabzon tarafından geri alınması sırasında mı yaptırıldığı konusunda çeşitli spekülasyonlara yol açmıştır.

Bu camide görülen ve uzun saflaşmaya imkan veren mihraba paralel nefli, geniş avlulu erken dönem İslam cami şemasının, Sinop gibi Anadolu'nun kuzey ucundaki bir şehre yabancı olduğu bellidir. Bu şema çeşitli devrelerde Anadolu'da Artuklu sanatında gelenekselleşen bir yayılma alanı bulmuş, doğu ve güneyden Anadolu'ya giren İslam ve Türk topluluklarının kullandıkları ilk cami şemalarından biri olmuştur. Şemanın Suriye kökenli mimarlar tarafından seçmecî bir anlayışa uygun olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde uygulanan gecikmiş örnekleri de vardır.

Şemanın Sinop'a Artuklu geleneğinden bir mimar veya inşaat sorumlusu tarafından getirildiği söylenebilir. Sinop'un 1214 yılında Selçuklular tarafından fethinde sultanın maiyetindeki kumandanlardan biri olan Honas valisi Atabek Esedüddin Ayas'ın, İçkale'deki kitabeden de anaşılan varlığı bu probleme ışık tutmaktadır⁽¹⁰⁾. XIII. yüzyıl başında Artuklu hükümdarı II. Sökmen'in veliahd tayin ettiği ve birkaç gün de tahtta kaldıktan sonra bir saray darbesiyle saraydan uzaklaştırılıp hapse atılan bu Artuklu kölesi, Selçuklular'ın hizmetine girdikten sonra yükselmiş, Sinop'un surlarının tamir ve yenilenmesi ile içkale yapımı faaliyetlerine tayin edilmiştir⁽¹¹⁾. Konya Alaeddin Camii'nin I. İzzeddin

Keykâvus ve Alaeddin Keykubad dönemlerinde mimar Muhammed b. Havlan el -Dımişki ile tamlanması işini de üstlenen Ayas, Aksaray Sultanhanı'nın yapımında ve 627h./1229-30 tarihli Dinar Çardak köyü Han-Abad kervansarayının inşaatında bulunmuştur. 1215-1230 yılları arasında en önemli Selçuklu yapılarında müteveli olarak görülen kumandan sanatçı Atabek Ayas'ın bu inşaatlarda sürekli Suriye kökenli mimar ve ustaları çalıştırarak bu yapıların ya planlarında veya süslemesinde Suriye geleneklerini İç Anadolu'ya taşıdığı görülür.

Pervane Müinüddin Süleyman ise, Anadolu'nun bu karışık döneminde ve 1262 yılında şehri Rumlardan geri alarak Selçuklu sultanına rağmen bir sultan gibi hareket edebilmiş ve tahrip olan Alaeddin Camii'ni tamir ettirmiş olmalıdır. 1260'larda yanında taşıdığı anlaşılın bina emini Güherbaş oğlu Abdullah ve mimar Kayseri'li Sa'd'ın⁽¹²⁾ medrese ve han türünde eyvanlı avlulu yapılar yaptıklarından, cami tasarımların nasıl olabileceğini bilemiyoruz. Hele İç Anadolu'lu bu iki ustanın Sinop Alaeddin Camii gibi Artuklu geleneğine bağlı bir cami tasarlamış olabilecekleri şüphelidir.

Camideki 666h./1267-68 tarihli Pervane kitabesinde geçen amelühü tabirinin iş, niyet anlamına gelmekle birlikte genel bir tanımlama olduğu da bilinir. Bu tabirin camiin inşasını mı, tamirini mi içerdiği bilinmemektedir. Ayrıca eserin ismi sonraki vakıf kayıtlarında Alaeddin Camii olarak geçmektedir⁽¹³⁾. Selçuklu sülalesinden bu adı taşıyan üç sultan vardır: Hepsi de Sinop'un ilk fethinden sonra hükümdar olana bu III. Alaeddin Keykubad'ın yapı için geç bir dönemde güçsüz bir hükümdar olduğu düşünülürse, plan özelliklerine uygun bir dönemin kudretli sultanı I. Alaeddin Keykubad yapının ismi için en güçlü aday olmaktadır. Camiin Pervane döneminden önceye ait olduğu ise Atabek Ayas'ın etkinliklerinden ve Sinop gibi o dönemde gelişmiş bir merkezi fetheden Selçuklular'ın hemen büyük bir Ulu Cami yapturmaları gerekliliğinden anlaşılır.

Yapının çeşitli devirlerin özelliklerini taşıması mimari kuruluşu tarihlemeyi zorlaştırmakla birlikte şu fikirleri vermektedir: Kuzey ve batı portalindeki düzenli kesmetaş tekniği dışında avlu duvarları herhangi bir tarih vermeyecek şekilde değişmiştir. Bu duvarlar yığma taş tekniği gösterirler. Ayrıca Pervane Müinüdden Süleyman kitabesinin bulunduğu portal de bir Selçuklu portalinden çok, Beylikler döneminde yapılmış gibidir.

Minarelerin yapının içinden, köşelerde iki kubbeli birimi dışta bırakacak şekilde yapılmış olması Selçuklu üslubu ve mimari mantık açısından kabul edilemez bir durumdur. Minarelerin avlu ile cami mekanını birleştiren konumlarıyla Türk sanatında ilk kez Osmanlılar'da gelenekleşecek yerlerini almaları bu yapının karakteristik özelliklerinden biridir. Bu konum, Sinop'tan sonra Selçuk İsabey Camii ile Osmanlı cami mimarisine girmiştir. Sinop Alaeddin Camii ile çağdaş olan Artuklu camilerinde de avlulu planın ilkel anlamda iki minare ile değerlendirildiğini görüyoruz. Bu minare kaidelerinin içinde birer döner merdiven olduğu gibi, mahfil katı hizasında havalandırma açıklıkları da vardır.

Söz konusu kubbeli yan bölümlerden birinin bir sonraki Beylik dö-

neminde avlu kuzey köşesine eklenecek olan İsfendiyaroğulları Türbesi eksenine yerleştirilmesi, bu kubbeli köşe birimlerinin Candaroğulları tarafından yapıldığını ve minarelerin önceki Selçuklu döneminde yapının uçlarında kalacak şekilde inşa edildiğini göstermektedir. Minare kaidelerinden birinin sonradan ilave edildiğini düşündüğümüz kubbeli birimlerden biri yönündeki mukarnas kalıntısı da özgün konumlarıyla minarelerin yapıyı sınırladığını göstermektedir. Aynı bölümde ve avlu yönünde bir konsol kalıntısının varlığı, mahfil içinde kalan bu kemerli bölümlerin Silvan Ulu Camii gibi avluya en azından bir sundurma düzeniyle bağlandığını belirtir. Bu bütünlük, iç mekanda mahfil katında kubbeli köşe bölümleri hariç, son cemaat yeri duvarını kuşatan Selçuklu silmeleriyle de belirtilmiştir. Silmeli payeler avlu yönünde de köşe birimlerini dışta bırakacak şekilde konumlanmışlardır. Silmeler ve dilimli kemer, günümüzde ahşap mahfil ve son cemaat yeri içinde kalan kesmetaştan yapılmış bu çok kemerli, silmeyi cami kuzey kenarının, ilk yapılaşta Artuklu camileri gibi tüm cephesiyle avluya açıldığını göstermektedir. Günümüzde camiye giriş, mahfil ile birlikte yapılan ve özgün kemer düzenini gizleyen beş alçak kapıyla sağlanır.

Bu durumda yapıda görülen mihraba paralel nefli Artuklu şemasının kaynağı, Sinop'un fethine Selçuklu ümerasından katılan Artuklu kökenli ve 1215-30 yılları arasında Selçuklu mimarisinin en önemli örneklerinde koordinasyon işini yüklenmiş olan Atabek Esedüddin Ayas olmalıdır. Bu durum, Sinop Alaeddin Camii'nin Anadolu sanatındaki diğer benzer örneklerle karşılaştırılmasıyla da doğrulanmaktadır.

Artuklular'ın XII. yüzyıldan kalan Mardin Emineddin Külliyesi'nin camiinden beri bilinen geniş avlulu, avluya çok açıklıkla açılan mihraba paralel nefli cami düzenlemesi, Silvan ve Kızıltepe Ulu Camii'lerinde Anadolu Türk mimari gelişimine etkili olabilecek örnekler vermiştir⁽¹⁴⁾. Kızıltepe Ulu Camii'nde avlunun kuzey köşelerinde minare kaideleri olarak algılanan kare alanlar ile Sinop Alaeddin Camii içinde kalan çokgen minare kaideleri arasında paralellik kurulabilir. Sinop'ta Kızıltepe'deki minare uygulamasından çok daha gelişmiş ve yerini bulmuş bir minare tasarımı vardır.

XI. yüzyıl sonlarından kalan ve Anadolu'da tarihlenebilen ilk Türk camii olan Diyarbakır Ulu Camii ile Zengiler'in XII. yüzyıl sonlarına doğru Urfa'da yaptıkları Ulu Cami ise Sinop'ta da görülen bu şemanın Anadolu'ya Türkler'in ve Müslümanlar'ın getirdikleri en erken cami formlarından biri olduğunu göstermektedir. Özellikle Urfa Ulu Camii'nin mihrap önü kubbesinin Sinop'taki gibi planı fazla etkilemeyecek ölçüde kalması ve bölümlerin çapraz tonoz örtüsü bu iki yapıyı birbirine yaklaştırmaktadır⁽¹⁵⁾.

Mihrap önünde üç kubbeli, buna kuzeyden bağlanan paralel nefli ve eksende eyvanla belirtilmiş planıyla günümüzdeki Siirt Ulu Camii, Sinop Alaeddin Camii'nin daha ilkel küçük bir örneği gibidir. Minare kidesi kitabesinde 523h./1129 tarihi, yapının söz konusu görünümünü aldığı dönemi belgeler⁽¹⁶⁾. Siirt Ulu Camii çeşitli eklemelerle bu görünüşünü kazanmış bir yapıdır. Ayrıca, Sinop örneğindeki gelişmiş ve

üniteli, hafiflemiş bir mimari Siirt'te yoktur.

Sinop Alaeddin Camii'nin Artuklu geleneğinden gelişen şeması Konya Alaeddin Camii ve Karamanoğlu Beyliği dönemi camileriyle örneklenmiş ve Selçuk İsabey Camii ile en özgün örneklerinden birini vererek Anadolu Türk mimari sentezine katılmıştır. Konya Alaeddin Camii, XII. yüzyıl ortalarından beri yapımı süren ve Alaeddin Keykubat zamanında tamamlanmış olan bir yapıdır. Ortadaki mihrap önü kubbesi bölümüne batı yönden bağlanan paralel nefli hünkar mahfili bölümü ve doğudaki çok nefli ve devşirme sütunlu bölüm olarak form ve dönem açısından iki farklı bölüme ayrılan Konya Alaeddin Camii'nin Sultan I. Mesud ve II. Kılıçarslan dönemlerini içeren XII. yüzyıldaki özgün formunun esasını doğudaki çok sütunlu ve nefli bölümün oluşturduğu, Haluk Karamağaralı'nın kazı ve araştırmalarıyla kesinleşmiştir⁽¹⁷⁾. Bu haliyle yapı, mihraba dikey uzanan çok nefli ve ana eksenin avlu ile sürdürülerek iç mekanın aydınlandığı XII. yüzyıl İç Anadolu Selçuklu Ulu camilerinden biriydi. Konya Alaeddin Camii'nin doğu kanadını oluşturan bu ilk şekli, avlu kuzey cephesinde kitabelerde adları geçen müteveli Atabek Ayas⁽¹⁸⁾ ve minar Şam'lı Muhammed'in, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alaeddin Keykubad'ın emri ile inşa ettirilen mihrap önü kubbesi bölümü ve buna bağlanan batıdaki paralel nefli hünkar mahfili yapılırken tamamen değiştirilerek ve aradaki duvarlar ve iç avlu bölümü kaldırılarak yeni yapılan bu topluluğa kaynaştırılmıştır.

Sinop Alaeddin Camii gibi tümüyle Atabek Ayas ve yanında çalışan Suriye kökenli etkisi taşıyan görünüşünü, XII. yüzyılın doğu bölümü ve II. Kılıçarslan Türbesi gizlemektedir. Önceki dönemden kaynaklanan bu zorunlu form uyumsuzlukları dışında yapı, Sinop Alaeddin Camii ile Anadolu'da en olgun örneklerinden birini veren erken İslam dönemi kaynaklı; kibleye paralel nefli ve çok ayaklı cami tipin Selçuklu başkentinde Atabek Ayas ve kadrosu tarafından gerçekleştirilen bir örneğidir. Gerek çağdaş bir süreçte yapılmaları, gerekse müteveli Atabek Ayas'ın Konya ve Sinop Alaeddin camilerindeki belirleyicisi rolü düşünülürse, iki örneğin işlev ve mekan düzeni açısından benzerliği gözden kaçmaz. Selçuklu devletinin başkentinde, en önemli cami olması nedeniyle uzun ve hareketli bir yapım döneminin son halkası olarak yapılan batıdaki hünkar mahfilinde görülen Artuklu üslubunda paralel nefler ile mihrap önü kubbesi motifi, Atabek Ayas'ın Sinop'ta da aynı şemayı başlıbaşına bir cami kompozisyonu yaratacak şekilde önceden kullandığını gösterir. Ancak Konya'da Artuklu ve Suriye kökenli sanatçıların varlığı özellikle Şam'lı Muhammed'in yaptığı sanılan Zengî üslubu süslemeyi kuvvetle yansıtırken, Sinop'ta da aynı şemayı başlıbaşına bir cami kompozisyonu yaratacak şekilde önceden kullandığını gösterir. Ancak Konya'da Artuklu ve Suriye kökenli sanatçıların varlığı özellikle Şam'lı Muhammed'in yaptığı sanılan Zengî üslubu süslemeye kuvvetle yansıtırken, Sinop'ta bu tür süsleme, askerî bir üs olan şehirde bol antikçağ malzemesinin kullanımıyla da tercih edilmemiş olmalıdır. Gerçekten Sinop'taki çeşitli devletlerle oluşan Türk dönemi sanatına ait yapıların hiçbirinde Anadolu veya başkentlerde görülen karakteristik bir mimari süsleme örneklenmemiştir.

Ali İbn el Dımışki adlı Şam'lı bir mimara XIV. yüzyıl sonlarında inşa

ettirilen Selçuk İsabey Camii ana eksende arka arkaya yerleştirilmiş kubbeleriyle daha hareketli ve mihraba paralel gelişen mekanı, geniş avlusu ve bilinçli bir iç mekan cepheçiliğini fikrini taşıyan Memlûk üslubu süslemeli pencerelere sahip cepheleleriyle Sinop'ta sürdürülen bu şemanın en zengin örneğidir. Sinop Alaeddin Camii avlusunda, Selçuk İsabey Camii avlusunda olduğu gibi bir revak veya sundurma düzeninin varlığı, avlu duvarlarında yer yer örnekleri görülen konsollardan anlaşılmaktadır. Bu konsollar, Selçuk İsabey Camii ile çağdaş bir dönemde, İsfendiyaroğulları Türbesi yapımı ile cami avlusunda görülen genişletme çalışmalarıyla ilgili olmalıdır.

Sinop Alaeddin Camii'nde görülen mihrap önünde eş boyutlu üç kubbe de Anadolu Selçuklularının Niğde Alaeddin Camii'nde tekrarlanmıştır. Bu uygulama her iki yapının da XIII. yüzyıl başlarında yapılmasından dolayı bir kubbe-yapı kompozisyonu araştırmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Bu şemanın Anadolu'da gecikmiş bir örneği, de Adana'da Ramazanogulları'nın eseri olan Ulu Cami'dir⁽¹⁹⁾. Medrese, türbe ve cami yapılarından oluşan bu külliye'nin camisi Sinop Alaeddin Camii gibi geniş bir avlu ve son cemaat yeri ile kaplı ibadet mekanından oluşur. Yalnız burada son cemaat yeri ve minare avlunun kuzey kenarını kaplar. Tonozlu bölümleriyle Sinop örneğine benzeyen Adana ulu Camii, Sinop'tan farklı olarak küçük ölçüde tutulmuş ve tek mihrap önü kubbeli bir yapıdır. Cami'in Sinop'taki yapıya benzer diğer bir özelliği de doğu yanına bitişik olan türbesidir. Bu sokakla yapıya bağlanan medrese de Sinop'taki düzeni gösterir.

Sinop Alaeddin Camii'nde İbn-i Batûta'nın gördüğü mahfil genellikle bu dönem yapılarında az görülen bu elemanın Sinop'ta da kullanıldığını gösterir. Selçuklular'ın XIII. yüzyılda kuvvetli oldukları devirlerde bu tip özel maksure ve hünkar mahfil gibi detaylar genellikle sultanlardan başka herhangi bir yüksek görevlinin yaptırılmayacağı şeylerdi. Yalnız Sinop Alaeddin Camii'nin ilk yapılışını belgeleyen ve anıtsal kemerli girişe sahip olan Artuklu kökenli kuzey cephesinin özgün haliye kendi görünüşünü bozan bir mahfile yer vermediği, belki bir giriş revağına sahip olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, Sinop'un Selçuklu ordusu tarafından fethedildiği 1214 yılında Selçuklu ümerası ile şehre gelen Atabek Esedüddin Ayas'ı İçkale'deki bir kitabeden tanıyoruz. Sinop'tan sonra da yanında sürekli olarak güney doğu kökenli mimarları ve ustaları çalıştırdığı görülen Ayas, Konya Alaeddin Camii ve Aksaray Sultanhanı gibi önemli Selçuklu devlet yapılarında imzası olan bir kişidir. Dolayısıyla Sinop'un coğrafi ve iklim şartlarına uymayan bir şemayla yapılan Alaeddin Camii'ni avlu portal kitabesindeki Pervane Müinüddin Süeyman ismine dayanarak 1267 tarihine değil, 1215 yılından sonraya ve Atabek Ayas'ın mimari ve askeri faaliyette olduğu döneme mal etmek gerekir. Mihrap önünde üç kubbeyle değerlendirilen kibleye paralel çapraz tonozlu bölümlerden oluşan iki nefli iç mekanın avluya anıtsal kemerlerle açıldığı ve XIII. yüzyıl başlarında Kızıltepe Ulu Camii ile olgunlaşan bu Artuklu uygulamalı erken İslam cami planı, Sinop Alaeddin Camii'nde özellikle ilk planlamadan

kaldığı anlaşılan avlu ile iç mekan arasında bu iki bölümü bağladığı kadar sınırlayan çifte minare kaideleri, gelişimi Osmanlı klasik cami şemasında görülen bir başlangıca işaret eder. Candaroğlu Celalüddin Bayezit Bey'in avlu kuzey doğu köşesine İsfendiyaroğulları adı ile anılan türbesini eklediği zaman değişikliğe uğradığı anlaşılan Alaeddin Camii'ne bu tamir döneminde uçtaki kubbeli birimler eklenmiş ve avlu genişletilmiş olmalıdır. Candaroğlu üslubunu taşıyan mermer mihrapta görülen yazı, yoğun kıvrımdal süslemesinin zencerek motifleriyle kompoze edilmesinden oluşan süsleme şeması ise, tüm yöre camileri mihraplarında tekrarlanan klasik bir görünüşü olarak kalmıştır.

-
- * Sinop'un Selçuklular tarafından fethinden sonraki Selçuklu, Pervaneoğlu, Candaroğlu ve Osmanlı hakimiyetleri ile oluşan Türk dönemi tarihi için bkz: Sinop Maddesi, Yurt Ansiklopedisi, İstanbul 1981, Y. Yücel, XIII-XV. yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi, Ankara 1980, M. Ş. Ülkütaşır, Sinop'ta Selçuklular Zamanına ait Tarihi Eserler, Türk Tarih Arkeolojya ve Etnografya Dergisi, (TTAED) S. V, İstanbul 1949, s. 112-151., M. Ş. Ülkütaşır, Sinop'ta Candaroğulları Zamanına ait Tarihi Eserler. TTAED, S. V. İstanbul 1949, s. 152-191. O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul 1971, s. 357-363, C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979, s. 133
1. Bu çalışma, D. Esemeli, Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990 künyeli tezden ayıklanarak oluşturulmuştur.
 2. M. Ş. Ülkütaşır, a.g.e., s. 137-138. M.Ş. Ülkütaşır, Sinop'ta Candaroğulları... s. 187, a. Gökoğlu, Paflagonya, Kastamonu 1952 s. 183, M. Ş. Ülkütaşır, a.g.e.s. 139.
 3. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İrade 1264, Meclis-i Vâlâ, Sıra 3406, 22z. 1264, 3 adet. Sinop'ta kâin Sultan Alaeddin Camii'nin tamiri istizanına dair tezkere-i samiyeye. İrade 1267, Sıra13980, 25c. 1267 Evkaf. Sinop'ta kâin Sultan Alaeddin cami-i şeriflerinin icra-yı tamirine vuku bulan muvaffakiyet-i saniyyeden dolayı ifay-ı farızay-ı sükraniyyeti havi gelen evrakın takdimine dair.
 4. X. Hommaire de Hell-J. Laurens, Voyage en Turquie et en Perse, Paris, 1854, Levha XXVII.
 5. M. Ş. Ülkütaşır, a.g.e. s. 133-138, e. Kühnel, Çinili Köşk'te Türk ve İslam Eserleri Koleksiyonu, Berlin/Leipzig 1938 L. 9 Env. 283.
 6. Mihrabın yöredeki benzer örnekleri için bakınız: Ö. Bakırer, Anadolu Mihrapları Ankara 1976, s. 224-231.
 7. S. Dilaver, Anadolu'da Selçuklu Devri Cami Mimarisinin Gelişmesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1970, s. 72.
 8. M. Ş. Ülkütaşır, Sinop Kitabelerinden Basılı Olmayan Birkaç Metin, TTAED, İstanbul 1933, s. 221. Seyyah, yapıda emire ait bir maksurenin varlığından bahseder.
 10. İçkalelin limana bakan ve Karadeniz'e paralel büyük bedeni üzerinde bulunan kitabe yerden 6 m. yükseklikte idi ve 81 x 85 cm. ölçüsündedir. Kitabe günümüzde Sinop Müzesi bahçesinde 4.35.71 Envanter No. suna kayıtlıdır. Sinop'un Selçuklular tarafından fethinden sonra şehirde Türk

dönemi yapım faaliyetlerinin genel kökenli Atabek Esedüddin Ayas'ın ismi Honas ve çevresi sahibi olarak geçer. Atabek'in imar ettiği belirtilen bu burç kitabesinde ayrıca mimar ünvanı ile Sxisktos'un da adı geçer.

11. Z. Sönmez, Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar Anadolu'daki İslam ve Türk Dönemi Yapılarında Çalışan Sanatkarlar, Ankara 1989, s. 126. "Atabek Ayas'ın.. devlet adamlığı özelliklerine ek olarak, başarılı bir imarçı olduğu, hükümdar soyundan olmamasına rağmen Artuklu hükümdarlığına kadar yükseldiği, Süleyman Şah'ın müdahalesiyle hapisten çıkarılarak Konya'ya getirilmesiyle Artuklu ve Anadolu Selçuklu mimarileri arasında bir köprü vazifesi yaptığını özellikle belirtmek gerekmektedir."
12. Z. Sönmez, a.e.s. 293.
13. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet Ts. Evkaf No. 11296, 26b. 1163h./1749 Hüccet. Sinop'ta Sultan Alaeddin Camii evkafından tasarruf olunan bir cihete ait bir senelik tahsisatın alındığı.
14. A. Altun, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi, İstanbul 1978.
15. O. Aslanapa, Türk Sanatı II, İstanbul 1973, s. 4.
16. O. Aslanapa, a.e.s. 5.
17. H. Karamağaralı, Konya Ulu Camii, Rölöve ve Restorasyon Dergisi, Ankara 1982, s. 4, s. 121-133.
18. O. Aslanapa, a.e.s. 40. Yazar, Konya Alaeddin Camii'nin 1219 ve 1220 yıllarında Sultan I. İzzeddin Keykâvus ve Alaeddin Keykubad'ın emirleriyle kazandığı güneyli şemaya uygun değişiklikleri gerçekleştiren Atabek Ayas ve mimar Muhammed b. Havlan el Dımışki'nin adlarını veren avlu kuzey cephesindeki kitabelerin dökümünü yapmaktadır.
19. O. Aslanapa, a.e.s, 241.